

عوامل خطر و محافظت کننده پیش بین مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

Dr. Esmaeil Naseri

Assistant Professor, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS), Tehran, Iran.

e.naseri@ihcs.ac.ir

دکتر اسماعیل ناصری

استادیار، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

Abstract

Substance abuse is one of the challenges facing adolescent boys. The aim of this study was to investigate the risk and protective factors associated with substance use in Iranian adolescent boys. The data were searched using the systematic review method in four databases of Civilica, Noormags, Scientific Information Database (SID), and Iranian Scientific Database, and 246 documents were found. Twenty Persian studies that examined individual, family, social and biological risk and protective factors related to the use of psychoactive substances in adolescent boys in Iranian society in the last twenty years met the criteria for inclusion in this study. 20 variables were identified and grouped as risk factors and 26 as protective factors. Among the identified variables, 4 variables had a strong correlation, 35 variables had a moderate correlation and 7 variables had a weak correlation with substance use. Among the risk factors of Academic alienation, emotionality, and negative emotions and among the protective factors of prosocial behavior, resilience and family functioning had the highest correlation with substance use. The analysis of the findings showed that the frequency and intensity of emotional experiences, significantly negative emotions such as sadness and anger, and their regulation strategies strongly correlate with the criterion of substance use in Iranian adolescent boys.

Keywords: substance use, adolescent boys, systematic review, risk factors, protective factors.

چکیده

سوء مصرف مواد یکی از چالش‌های پیش روی پسران نوجوان است. هدف از این پژوهش، بررسی عوامل خطر و محافظت‌کننده همبسته با مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی بود. داده‌ها با استفاده از روش مرور نظام‌مند در چهار پایگاه داده‌ای سیویلیکا، نورمگس، پایگاه اطلاعات علمی (SID)، و پایگاه اطلاعات علمی ایران مورد جستجو قرار گرفتند و ۲۴۶ مدرک یافت شد. بیست مطالعه فارسی که با روش همبستگی عوامل خطر و محافظت‌کننده فردی، خانوادگی، اجتماعی و زیستی مرتبط با مصرف مواد روان‌گردان در پسران نوجوان را در بیست سال گذشته در جامعه ایرانی مورد بررسی قرار داده بودند واجد معیارهای شمول این پژوهش بودند. ۲۰ متغیر به عنوان عوامل خطر و ۲۶ متغیر به عنوان عوامل حفاظت‌کننده از مصرف مواد شناسایی و گروه بندی شدند. در بین متغیرهای شناسایی شده، ۴ متغیر، همبستگی قوی، ۳۵ متغیر همبستگی متوسط و ۷ متغیر همبستگی ضعیف با متغیر ملاک مصرف مواد داشتند. در بین عوامل خطر، خودبیدگانگی تحصیلی، هیجان‌خواهی و هیجان‌های منفی و در بین عوامل محافظت‌کننده، رفتار جامعه‌پسند، تاب‌آوری و کارکرد خانواده بالاترین همبستگی را با متغیر ملاک مصرف مواد داشتند. تحلیل یافته‌ها نشان دادند فراوانی و شدت تجارب هیجانی، بویژه هیجان‌های منفی مثل غم و خشم و راهبردهای تنظیم آنها همبستگی قوی با متغیر ملاک مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی دارند.

واژه‌های کلیدی: مصرف مواد، پسران نوجوان، مرور نظام‌مند، عوامل خطر، عوامل محافظت‌کننده.

ویرایش نهایی: شهریور ۱۴۰۱

پذیرش: تیر ۱۴۰۱

دریافت: آذر ۱۴۰۰

نوع مقاله: مروری سیستماتیک

مقدمه

نوجوانی مرحله‌ای است که با جدا شدن از خانواده به عنوان منبع اصلی یادگیری و ورود تدریجی به دنیای بزرگسالان مشخص می‌شود. بطور معمول در این مرحله از زندگی، با سست شدن پیوندهای خانوادگی، پیوند با همسالان افزایش می‌یابد. تحول روان‌بیولوژیکی^۱ نوجوان افزایش آسیب‌پذیری^۲ نسبت به فراگیری رفتارهای پرخطر، از جمله مصرف مواد را موجب می‌شود (دی میشلی^۴ و همکاران،

1 psychobiological development

2 vulnerability

3 vulnerability

4 De Micheli

Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

۲۰۱۶؛ یاماوچی^۱ و همکاران، ۲۰۱۹). مشاهده دقیق رشد عصبی در دوران نوجوانی نشان می‌دهد که در این مرحله پالایش^۲ ظرفیتی در پیوندهای سیناپسی وجود دارد (آندراد^۳ و دی میشلی، ۲۰۱۶). در حالی که برخی از ساختارها کاهش می‌یابند، برخی دیگر مانند آمیگدال، هیپوکامپ و ناحیه پیش پیشانی افزایش حجم می‌یابند. ادبیات پژوهشی پزشکی نشان می‌دهد که نظام‌های تقویت‌کننده، مانند مسیر لیمبیک، در نوجوانی بیش از حد فعال می‌شوند، در حالی که توسعه نظام بازداری به همان اندازه پیگیری نمی‌شود. این عوامل در عین حال مرحله نوجوانی را در برابر رفتارهای پرخطر آسیب‌پذیرتر می‌کنند و اینکه در این مرحله مصرف مواد روان‌گردان می‌تواند اثرات شدیدتر و ماندگارتری بر نوجوان داشته باشد (زوکتو^۴، ۲۰۲۰). از جمله عوامل آسیب‌پذیری برای سوء مصرف مواد، فزونی تکانش‌گری^۵ و رفتارهای هیجان‌طلبی^۶ هستند که در ترکیب با ویژگی‌های محیطی و شخصی (مثل مصرف مواد توسط دوستان، عملکرد ضعیف مدرسه، عزت نفس پایین، نشانگان افسردگی، احساس مسئولیت پایین، تاریخچه تجربه رویدادهای استرس‌زا، مصرف زود هنگام الکل، دریافت پیام‌های مصرف مواد از طرف دوستان و رسانه‌ها، و دسترسی به مواد)، شانس نوجوانان را برای قرار گرفتن در موقعیت‌های مصرف الکل، دخانیات و دیگر مواد روان‌گردان را افزایش می‌دهند. رفتار نامناسب والدین، مانند کیفیت پایین روابط با کودکان، مصرف مواد روان‌گردان، پیام‌های حمایت کننده از مصرف مواد، فقدان هنجارها و قوانین شفاف، و نظارت ناکافی والدین نیز نوجوانان را به سمت رفتارهای پرخطر از جمله مصرف مواد سوق می‌دهد (زوکتو و همکاران، ۲۰۱۹).

مصرف مواد و اعتیادهای رفتاری^۷ (قمار^۸) یک مشکل چشم‌گیر و رو به گسترش برای نوجوانان و جوانان امروزی است (پرید^۹ و همکاران، ۲۰۲۰). برای مثال داده‌های بدست آمده از ۵۹۴ نوجوان در شهر نوری سد^{۱۰} صربستان نشان از شیوع بیشتر مصرف مواد در پسران نوجوان در مقایسه با دختران نوجوان بود. در این گروه نمونه ۲۱/۴۵ درصد پسران و ۱۵/۶۷ درصد دختران روزانه سیگار می‌کشیدند، ۸۱/۶ درصد پسران و ۶۹/۱۱ درصد دختران الکل مصرف می‌کردند و ۱۳/۶۵ درصد پسران و ۸/۳۰ درصد دختران از مواد روان‌گردان غیرمجاز استفاده می‌کردند. بین سیگار کشیدن و مصرف الکل همبستگی مثبت وجود داشت، و اینکه شیوع مصرف مواد در میان نوجوانان با پیشرفت تحصیلی ضعیف در مدرسه که در خانواده‌های آشفته زندگی می‌کردند و پول جیبی بیشتری داشتند به شکل معناداری بیشتر بود (راکیچ^{۱۱} و همکاران، ۲۰۱۴). متأسفانه در ایران آمار دقیقی از سوء مصرف مواد در بین نوجوانان وجود ندارد. پدیده مصرف مواد به شکل‌های مختلف خود را نشان می‌دهد. هر نوجوانی که ماده خاصی را امتحان می‌کند به آن وابسته نمی‌شود. اختلالات ناشی از مصرف مواد خاص‌نگاه چندعاملی دارند: جنبه‌های خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و فردی برای فراهم کردن این وضعیت باهم تعامل دارند (دی اولیویرا پینیرو^{۱۲} و همکاران، ۲۰۲۰). ایجاد یک وابستگی می‌تواند مدتی طول بکشد و بر اساس مواد و ویژگی‌های آنها متفاوت است، که موجب می‌شود وابستگی به مواد در نوجوانی تشخیص رایجی نباشد. با این حال، استفاده از مواد می‌تواند خطراتی را به همراه داشته باشد حتی اگر مصرف کننده وابسته نباشد. برای نمونه، مصرف مواد با خطر فزاینده پیامدهای نامطلوب سلامتی از طریق درگیری در روابط جنسی ناایمن، قرار گرفتن در معرض بیماری‌های مقاربتی، رانندگی پس از مصرف مواد، تصادفات رانندگی، بزهکاری و خشونت همراه است (ولکو و لی^{۱۳}، ۲۰۰۵؛ وایتزل^{۱۴} و همکاران، ۲۰۱۳). نتایج یک مرور نظام مند منتشر شده در سال ۲۰۲۰، نشان می‌دهد که مصرف کانابیس در نوجوانان، به صورت روزانه یا هفتگی، با ظهور دوره‌های روان‌پریشی و اختلالات روان‌پریشی مرتبط است (ون در استور، باتالا و بوسونگ^{۱۵}، ۲۰۲۰). مصرف مواد رفتاری پرخطر است و بنابراین مستحق توجه بالینی است (زوکتو، ۲۰۲۱). مطالعات نشان می‌دهند که مصرف مواد

- 1 Yamauchi
- 2 refinement
- 3 Andrade
- 4 Zuquette
- 5 impulsiveness
- 6 sensation-seeking behaviors
- 7 behavior addictions
- 8 gambling
- 9 Preyde
- 10 Novi Sad
- 11 Rakić
- 12 de Oliveira Pinheiro
- 13 Volkow & Li
- 14 Whitesell
- 15 van der Steur, Batalla, & Bossong

روان‌گردان توسط نوجوانان می‌تواند با رویارویی با نشانگان سایر اختلالات روان‌پزشکی مانند اضطراب، افسردگی، بیش‌فعالی یا فوبی اجتماعی مرتبط باشد (پرون و هاوارد^۱، ۲۰۰۹).

در این بین یافته‌ها بیانگر شیوع بیشتر مصرف مواد روان‌گردان در بین پسران نوجوان در مقایسه با دختران است. در اوایل نوجوانی ممکن است دختران سطوح بالاتری از مصرف مواد را نسبت به پسران نشان دهند، اما با گذشت زمان پسران سطوح بالای مصرف مواد را از اواسط نوجوانی تا ابتدای بزرگسالی نشان می‌دهند (چن و جیکوبسون^۲، ۲۰۱۲). به طور کلی، مردانگی یک عامل خطر برای مصرف مواد روان‌گردان است. شناسایی عوامل خطر و محافظت‌کننده مصرف مواد در پسران نوجوان گامی مهم در ساخت ابزارهای معتبر برای اندازه‌گیری همبسته‌های مرتبط با مصرف مواد و تدوین و اجرای مداخلات و برنامه‌های کارآمد و موثر برای پیشگیری از مصرف مواد در پسران نوجوان است. با توجه به شیوع نگران‌کننده مصرف مواد روان‌گردان در بین نوجوانان ایرانی (پیردهقان، پور رضایی و میرزابابی، ۲۰۱۷)، هدف از این پژوهش شناسایی عوامل خطر و محافظت‌کننده پیش بین سوء مصرف مواد در بین پسران نوجوان ایرانی است.

روش

در این پژوهش برای پاسخگویی به سئوالات از روش مرور نظام‌مند^۳ استفاده شد که جستجوی ساختاریافته منابع و مستندات بر اساس اهداف کاملاً مشخص و روش صریح با قوانین و ضوابط تعیین شده را شامل می‌شود (حقدوست و مسگرپور، ۱۳۹۷). برای گزارش مرور نظام‌مند از دستورالعمل موارد ترجیحی در گزارش مرورهای نظام‌مند و فراتحلیل یا به اختصار پریزما^۴ استفاده شد. تمامی مطالعات فارسی که با روش کمی همبستگی عوامل خطر و محافظت‌کننده فردی، خانوادگی، اجتماعی و زیستی مرتبط با مصرف مواد روان‌گردان در پسران نوجوان را در بیست سال گذشته در جامعه ایرانی، با هر حجم از گروه نمونه، مورد بررسی قرار داده بودند واجد معیارهای شمول این پژوهش بودند. مطالعاتی که اعتیادهای رفتاری مثل اعتیاد به اینترنت و بازی‌های ویدئویی را مورد بررسی قرار داده بودند در دایره شمول این پژوهش قرار نگرفتند. مطالعات مرتبط از طریق جستجوهای الکترونیکی چهار پایگاه داده‌ای نورمگز^۵ (Noormags)، سیویلکا (Civilica)، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (Sid)، و پایگاه اطلاعات علمی ایران (IranDoc) با جستجوی کلمات کلیدی عوامل خطر، عوامل محافظت‌کننده، گرایش به اعتیاد، پسران و دانش‌آموزان نوجوان شناسایی شدند. ابتدا تمامی عناوین و چکیده‌های تمامی مدارک^۶ بازیابی شده با هدف حذف مطالعات تکراری و غیر مرتبط مورد بررسی قرار گرفتند. سپس متن کامل همه مطالعات بطور بالقوه مرتبط، به طور مستقل برای انتخاب مدارک نهایی مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌های که از مقالات واجد شرایط استخراج شدند عبارت بودند از: عنوان مطالعه، نویسندگان، تاریخ انتشار، نوع نشریه، تعداد و جنسیت آزمودنی‌ها، روش پژوهش و متغیرهای پیش بین مورد پژوهش و شدت و جهت همبستگی آنها با متغیر ملاک آمادگی برای اعتیاد. با نخستین جستجو در پایگاه‌های داده‌ای تعداد ۲۴۶ مدرک یافت و پس از حذف موارد تکراری و نامرتب ۱۳۰ مدرک برای بررسی شناسایی شدند، در غربال‌گری نخستین ۸۴ مطالعه‌ای که از معیارهای شایستگی‌های ارزیابی کیفیت مورد بررسی قرار دادند و در پایان از بین ۴۶ مطالعه، ۲۰ مطالعه‌ای (جدول ۱) که در برگزیده معیارهای شمول این پژوهش بودند و در آنها روابط متغیرهای پیش بین با متغیر ملاک آمادگی برای مصرف مواد روان‌گردان در پسران نوجوان ایرانی مورد بررسی قرار گرفته بود برای تحلیل نهایی انتخاب شدند.

یافته‌ها

1 Perron & Howard

2 Chen & Jacobson

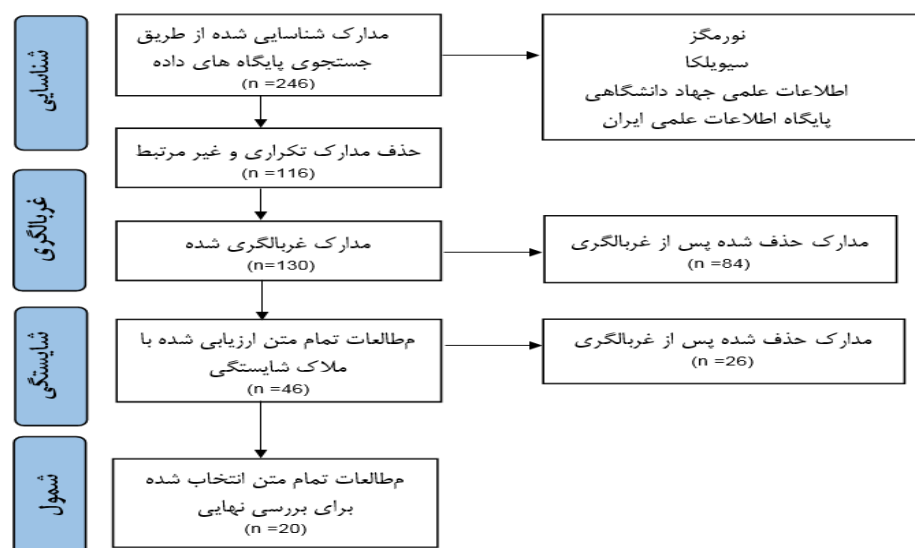
3 systematic review

4 Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA)

5 records

Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

روندنمای^۱ شناسایی مطالعات نهایی در شکل ۱ طبق الگوی شناسایی مطالعات پریزما و ۲۰ مطالعه ای که در برگیرنده معیارهای شمول این پژوهش بودند در جدول ۱ نشان داده شده است. همانطور که در جدول مشاهده می شود بیشتر مطالعات مربوط به یک دهه گذشته و در جوامع دانش آموزان مقطع دبیرستان انجام شده است.

شکل ۱. روندنمای مرور نظام مند

جدول ۱. مطالعات برخوردار از معیارهای شمول برای تحلیل نهایی

پژوهش گران	سال	جامعه و اندازه گروه نمونه	متغیرهای پیش بین مورد مطالعه
شهرام محمدخانی و همکاران	۱۳۸۶	نوجوانان سال اول متوسطه منطقه ۱۹ شهر تهران (۴۸۰ نفر)	کانون کنترل، باز خورد منفی به مواد، خودمهارگری، توانمندی اجتماعی.
حسین جنابآبادی	۱۳۸۸	دانش آموزان دوره متوسطه شهر زاهدان (۱۰۰ نفر)	خودآگاهی هیجانی و کنترل تکانه
رضا میرمهدی و نرگس کریمی	۱۳۹۱	دانش آموزان پایه های اول و دوم دبیرستانهای شهرستان اراک (۴۰۰ نفر)	خودکارآمدی، برانگیختگی و مهارت های اجتماعی
کبیر شریفی و فرهاد محمدی	۱۳۹۴	دانش آموزان پایه های دوم و سوم دبیرستانهای پسرانه شهر لردگان (۱۰۰ نفر)	فعال سازی - بازداری رفتاری
مجتبی سلم آبادی و همکاران	۱۳۹۳	دانش آموزان متوسطه استان خراسان جنوبی (۲۰۰ نفر)	فرسودگی تحصیلی، تاب آوری و استرس ادراک شده
حسن رضایی جمال جویی و همکاران	۱۳۹۴	دانش آموزان دبیرستانهای شهرستان نجف آباد (اصفهان) (۶۰۰ نفر)	دل بستگی به خدا، نگرش مذهبی، حمایت اجتماعی و هیجان خواهی
علی شیخ الاسلامی و همکاران	۱۳۹۵	دانش آموزان دوره ی متوسطه ی دوم شهر اردبیل (۲۳۰ نفر)	سیستم های فعال سازی و بازدارنده ی رفتاری، انعطاف پذیری شناختی و تحمل آشفتگی.
علی خانه کشی و همکاران	۱۳۹۶	دانش آموزان مقطع متوسطه شهرستان قائم شهر کرمانشاه (۳۸۴ نفر)	بی ثباتی هیجانی، رفتار جامعه پسند و پرخاشگری
کریم بابایی نادیلوپی و همکاران	۱۳۹۶	دانش آموزان شهرستان آذرشهر (۲۰۰ نفر)	راهبرهای مقابله ای، تاب آوری و توانایی تحمل ابهام

لادن احمدی و زهرا دشت بزرگی	۱۳۹۶	دانش آموزان دوره دوم متوسطه دبیرستان های دولتی اهواز (۴۰۰ نفر)	الگوهای ارتباطی خانواده، روان رنجور خوبی و باز بودن به تجارب.
محمد سعید احمدی	۱۳۹۶	نوجوانان شهر قزوین (۳۷۴ نفر)	دینداری، عزت نفس و تاب آوری
مظفر قلی زاده و همکاران	۱۳۹۷	دانش آموزان سال دهم دبیرستانهای شهر اهواز (۳۶۴ نفر)	دل بستگی نایمن، هوش اخلاقی، و هیجان خواهی
محمد ستایش اظهاری و همکاران	۱۳۹۷	دانش آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان قم (۲۲۵ نفر)	حمایت ادراک شده، پریشانی روان شناختی و احساس تنهایی
روشنک خدابخش پیرکلانی و همکاران	۱۳۹۷	نوجوانان شهر تهران (۲۲۰ نفر)	راهبردهای تنظیم هیجانی و سیستم های مغزی رفتاری
امیر کرمی	۱۳۹۷	دانش آموزان دبیرستانی شهر مشهد (۴۸۰ نفر)	افکار خودآیند منفی و عزت نفس
مجید سلیمانی و همکاران	۱۳۹۷	دانش آموزان مقطع متوسطه دوم شهر سمنج (۳۶۶)	ابراز وجود و کارکرد خانواده
محمد رضا خدادادیان و همکاران	۱۳۹۸	دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر کرمانشاه (۱۹۸ نفر)	خودتنظیمی ارادی و تحول مثبت نوجوانی
ساناز عینی و همکاران	۱۳۹۹	دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهرستان رشت (۲۰۰)	خودبیبگانی تحصیلی، هیجان های تحصیلی منفی و خودکارآمدی عمومی.
سلیمان زارعی	۱۳۹۹	دانش آموزان نوجوان پسر منطقه ۱۴ شهر تهران (۳۷۹)	حالت بی حوصلگی و بهزیستی معنوی
حسن یاقوتی زرگر و شیرین احمدی	۱۳۹۹	دانش آموزان دوره دوم متوسطه مدارس دولتی شهر اردبیل (۲۰۰)	هیجان خواهی و بدتنظیمی هیجانی

عوامل خطر مصرف مواد

همانطور که در جدول ۲ نشان داده شده است در مجموع ۲۰ متغیر به عنوان عوامل خطر پیش بین مصرف مواد شناسایی شدند که از بین آنها ۳ متغیر همبستگی قوی، ۱۵ متغیر همبستگی متوسط و ۲ متغیر همبستگی ضعیفی با آمادگی برای مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی دارند. ضرایب همبستگی که در سه دامنه ۰/۳-۰، ۰/۷-۰/۳، و ۰/۷-۰ قرار می‌گیرند به ترتیب ضعیف، متوسط و قوی در نظر گرفته می‌شوند (راتنر، ۲۰۰۹). متغیرهای شناسایی شده هر سه بُعد وجودی زیستی، روان شناختی و اجتماعی را دربر می‌گیرند و می‌توانند به زیر گروه های فردی، خانوادگی، و ارتباطات اجتماعی تقسیم شوند. در این بین، عوامل خطر فردی بیشترین تعداد همبستگی های بالا و متوسط را با متغیر ملاک آمادگی برای مصرف مواد دارند. یافته چشمگیر اینکه در بین عوامل خطر فردی، موضوع هیجانان بیشترین سهم را دارند.

جدول ۲. عوامل خطر همبسته با مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی

متغیر پیش بین	ضریب همبستگی	شدت	متغیر پیش بین	ضریب همبستگی	شدت
خودبیبگانی تحصیلی	+۰/۷۴	قوی	الگوی ارتباطی همنوایی	+۰/۴۹	متوسط
هیجان خواهی	+۰/۷۳	قوی	تکانش وری	+۰/۴۶	متوسط
هیجان های منفی	+۰/۷۲	قوی	بی حوصلگی	+۰/۴۶	متوسط
سیستم فعال سازی رفتاری	+۰/۶۵	متوسط	احساس تنهایی	+۰/۴۳	متوسط
روان رنجور خوبی	+۰/۶۰	متوسط	استرس ادراک شده	+۰/۴۰	متوسط
پریشانی روان شناختی	+۰/۵۹	متوسط	افکار خودآیند منفی	+۰/۳۹	متوسط
پرخاشگری	+۰/۵۸	متوسط	راهبردهای ناسازگارانه ی تنظیم شناختی هیجان	+۰/۳۴	متوسط

Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

متوسط	+۰/۳۴	سبک مقابله ای اجتنابی	متوسط	+۰/۵۷	سبک دلبستگی نایمن
ضعیف	+۰/۲۱	سبک مقابله ای هیجان مدار	متوسط	+۰/۵۶	بی ثباتی هیجانی
ضعیف	+۰/۲۶	فرسودگی تحصیلی	متوسط	+۰/۵۳	دشواری در تنظیم هیجانی

عوامل محافظت کننده از مصرف مواد

همانطور که در جدول ۳ نشان داده شده است در مجموع ۲۶ متغیر به عنوان عوامل پیش بین محافظت کننده از مصرف مواد شناسایی شدند که از بین آنها متغیر رفتار جامعه پسند^۱ همبستگی قوی، ۲۰ متغیر همبستگی متوسط و ۵ متغیر همبستگی ضعیفی با آمادگی برای مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی دارند. متغیرهای شناسایی شده هر سه بُعد وجودی زیستی، روان شناختی و اجتماعی را دربر می گیرند و می توانند به زیر گروه های فردی، خانوادگی، و اجتماعی تقسیم شوند. در این بین، عوامل محافظت کننده فردی بیشترین تعداد همبستگی های بالا و متوسط را با متغیر ملاک آمادگی برای مصرف مواد دارند. یافته چشمگیر اینکه در بین عوامل خطر اجتماعی، رفتار جامعه پسند بیشترین همبستگی را با متغیر ملاک دارد.

جدول ۳. عوامل محافظت کننده از مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی

متغیر پیش بین	ضریب همبستگی	شدت	متغیر پیش بین	ضریب همبستگی	شدت
پیرسون	پیرسون	همبستگی	پیرسون	پیرسون	همبستگی
رفتار جامعه پسند	-۰/۷۵	قوی	توانایی تحمل ابهام	-۰/۴۲	متوسط
تاب آوری	-۰/۶۹	متوسط	سبک مقابله ای مسئله مدار	-۰/۳۹	متوسط
کارکرد خانواده	-۰/۶۸	متوسط	خودآگاهی هیجانی	-۰/۳۹	متوسط
تحول مثبت	-۰/۶۶	متوسط	باز خورد منفی به مواد	-۰/۳۶	متوسط
ابراز وجود	-۰/۶۱	متوسط	انعطاف پذیری شناختی	-۰/۳۵	متوسط
الگوی ارتباطی گفت و شنود	-۰/۵۵	متوسط	توان مندی اجتماعی	-۰/۳۳	متوسط
هوش اخلاقی	-۰/۵۵	متوسط	بهبذیستی معنوی	-۰/۳۱	متوسط
خودتنظیمی	-۰/۵۰	متوسط	راهبردهای سازگارانه ی تنظیم شناختی هیجان	-۰/۳۰	متوسط
تحمل آشفتگی	-۰/۵۰	متوسط	حمایت اجتماعی	-۰/۲۹	ضعیف
عزت نفس	-۰/۴۹	متوسط	حمایت ادراک شده از سوی خانواده	-۰/۲۷	ضعیف
خود مهارگری	-۰/۴۸	متوسط	کنترل تکانه	-۰/۲۴	ضعیف
دینداری	-۰/۴۶	متوسط	حمایت ادراک شده از سوی دوستان	-۰/۲۱	ضعیف
سیستم بازدارنده رفتاری	-۰/۴۲	متوسط	احساس کنترل درونی	-۰/۱۷	ضعیف

بحث و نتیجه گیری

هدف از این پژوهش، بررسی عوامل خطر و محافظت کننده همبسته با مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی بود. رفتارهای اعتیادی یکی از چالش های پیش روی نوجوانان هستند و اگر عوامل مرتبط با رفتارهای اعتیادی، به اندازه کافی برطرف نشوند، می توانند منجر به آسیب های چشمگیر کوتاه مدت و بالقوه بلند مدت برای نوجوانان شوند. پیشگیری و درمان رفتارهای اعتیادی در نوجوانان، نیازمند ارائه راه حل های هستند که به گونه ای ویژه پاسخگوی نیازهای ویژه آنها باشند (پرید و همکاران، ۲۰۲۰). یافته چشمگیر این پژوهش عبارت

است از اینکه از بین ۲۰ عامل خطر شناسایی شده، ۱۲ متغیر، بطور مستقیم با موضوع هیجانات ارتباط دارند. به عبارت دیگر، فراوانی و شدت تجرب هیجانی، بویژه هیجانات منفی مثل غم و خشم و راهبردهای تنظیم آنها همبستگی معناداری با متغیر ملاک مصرف مواد در پسران نوجوان ایرانی دارند. ارتباط بین هیجانات منفی بویژه غم با مصرف مواد در پژوهش‌ها نشان داده شده است (دوریسون^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). ویس^۲ و همکاران (۲۰۲۲) در یک فراتحلیل، معناداری رابطه بین تنظیم هیجان منفی و مثبت و مصرف مواد را نشان دادند. برنامه‌های مداخله‌ای که رفتارهای مخاطره‌آمیز سلامت نوجوانان را هدف قرار می‌دهند، باید جنبه‌های خاصی از کژکاری‌های هیجانی را مورد توجه قرار دهند (سینگ و سینگ^۳، ۲۰۲۲). بنابراین آموزش مهارت‌های سازگانه تنظیم هیجانی می‌تواند از مداخلات تاثیر گذار در کاهش سوء مصرف مواد در نوجوانان باشد. نجفی چالستری و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی نشان دادند که آموزش تنظیم هیجانی بر کاهش آمادگی به اعتیاد و همچنین کاهش هیجان طلبی نوجوانان دارای والد وابسته به مواد موثر است. در مورد متغیر خودبیبگانگی تحصیلی، تحقیقات حداقل دو مکانیسم بالقوه را نشان می‌دهند. نخست، مصرف مواد به خودی خود ممکن است رشد شناختی را مختل کند که به نوبه خود پیشرفت تحصیلی را کاهش داده و در آن اختلال ایجاد کند. مطالعات اخیر نشان داده است که مصرف زیاد مواد در نوجوانان می‌تواند منجر به مشکلات حافظه کاری و توجه به دلیل تغییرات در فعالیت مغز نوجوان شود (مونت^۴ و همکاران، ۲۰۰۵). دوم اینکه، مشکلات حافظه و توجه ممکن است منجر به کاهش عملکرد تحصیلی و مشارکت در مدرسه شوند و در نهایت خطر مشکلات مدرسه و ترک تحصیل را افزایش دهند. از طرف دیگر، ممکن است مصرف مواد و الکل در دوران نوجوانی منجر به ارتباط با گروه‌های همسالان ضداجتماعی شود که به نوبه خود مشارکت مدرسه را کاهش می‌دهد و سایر مشکلات رفتاری و اجتماعی را افزایش می‌دهد (کینگ^۵ و همکاران، ۲۰۰۶). قیصری و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای کیفی انگیزه پایین دانش آموز و والدین، جو نامطلوب آموزشگاه، آموزش‌های نامطلوب در آموزشگاه، و وجود قوانین معیوب در آموزشگاه را از عوامل زمینه ساز رفتار مصرف مواد در دانش آموزان شناسایی کردند. متغیرهای محافظت کننده شناسایی شده در مقایسه با متغیرهای خطر از تنوع و تعداد بیشتری برخوردارند. در این عامل نیز متغیرهای روان‌شناختی فردی بیشترین تعداد همبستگی‌ها را با متغیر ملاک آمادگی برای مصرف مواد دارند. یافته چشمگیر اینکه در بین عوامل خطر اجتماعی شناسایی شده، رفتار جامعه پسند که عبارت است از اقدامات افراد برای کمک به دیگران بدون هیچ منفعت فوری (برانسکامب^۶ و بارون^۷، ۲۰۱۷)، تنها همبستگی قوی را با متغیر ملاک داشت. پورشیرازی و نصرالهی (۱۴۰۰) در پژوهشی نشان دادند افراد وابسته به مواد به طور معناداری نمرات پایین تری در رفتارهای اجتماعی ناآشنا کسب می‌کنند. نکته قابل توجه اینکه نفوذ همسالان یک انگیزه قوی برای رفتارهای جامعه پسند در دوران نوجوانی است (فولکس^۸ و همکاران، ۲۰۱۸). در همین راستا، در حالی که مدارهای پاداش عصبی با انواع رفتارهای مخاطره آمیز در دوران نوجوانی مرتبط هستند، واکنش بخش شکمی جسم مخطط^۹ و قشر پیش پیشانی شکمی^{۱۰} به نشانه‌های اجتماعی نیز تحول مثبت و جامعه پسند را نشان می‌دهند (تلزر^{۱۱} و همکاران، ۲۰۱۳). کرون و آکتبرگ^{۱۲} (۲۰۲۲) در یک پژوهش مروری نشان دادند رشد مغز اجتماعی در دوران نوجوانی تا حدی توسط تأثیرات محیطی هدایت می‌شود، و اینکه نوجوانی به‌عنوان دوره‌ای حیاتی برای رشد اجتماعی مور تاکید است. نتایج این پژوهش با بسیاری از متغیرهای روان‌شناختی خطر و محافظت کننده شناسایی شده در مطالعات جوامع غربی همسو هستند (اسائو^{۱۳} و دلفابرو^{۱۴}، ۲۰۲۰). سهم کمتر متغیرهای زیستی و اجتماعی پیش بین مصرف مواد در بین نوجوانان پسر در مطالعات، لحاظ نکردن نتایج پژوهش‌های کیفی و در شمول قرار ندادن دیگر رفتارهای اعتیادی از جمله اعتیاد به اینترنت از اصلی‌ترین محدودیت‌های این پژوهش است. پسران نوجوان در ایران، با توجه به شیوع رو به افزایش انواع

1 Dorison

2 Weiss

3 Singh & Singh

4 Monti

5 King

6 Branscombe

7 Baron

8 Foulkes

9 ventral striatum

10 ventromedial prefrontal cortex

11 Telzer

12 Crone & Achterberg

13 Essau

14 Delfabbro

Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

رفتارهای اعتیادی در بین آنها، نیازمند توجه پژوهشی بیشتری از سمت متخصصان حوزه پیشگیری هستند و متناسب با نتایج پژوهش، برنامه های مداخلاتی پیشگیری از ابتلای آنها به انواع رفتارهای اعتیادی باید طراحی و اجرا شوند.

منابع

- احمدی، ل. و دشت بزرگی، ز. (۱۳۹۶). رابطه علی الگوهای ارتباطی خانواده با آمادگی برای اعتیاد با میانجیگری ویژگی شخصیتی روان رنجورخویی و باز بودن نسبت به تجربه در دانش آموزان پسر مقطع متوسطه دوم دبیرستان های دولتی شهر اهواز. *اعتیاد پژوهی*، ۱۱(۴۳)، ۲۴۸-۲۳۵. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1511-fa.html>
- احمدی، م. س. (۱۳۹۶). رابطه دینداری، عزت نفس و تاب آوری با پذیرش اعتیاد در نوجوانان. *سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۴(۱۵)، ۳۱-۴۶.
- اکرمی، ا. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر افکار خودآیند منفی و عزت نفس بر استعداد اعتیاد در دانش آموزان پسر. *رویش روان شناسی*، ۷(۲۸)، ۲۲-۱۱. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.2383353.1397.7.7.6.7>
- بابایی نادیلویی، ک. و همکاران. (۱۳۹۸). راهبردهای مقابله ای روان شناختی و گرایش به اعتیاد در بین نوجوانان: نقش تعدیل کنندگی تابآوری و توانایی تحمل ابهام. *روان شناسی بالینی و شخصیت*، ۱۷(۱)، ۱۹۱-۲۰۲. <https://dx.doi.org/10.22070/cpap.2020.2896>
- پورشیرازی، ک. و نصرالهی، ب. (۱۴۰۰). مقایسه هوش هیجانی، تحریفات شناختی و رفتار اجتماعی بین افراد وابسته و غیر وابسته به مواد مخدر. *اعتیاد پژوهی*، ۱۵(۵۹)، ۲۲۷-۲۵۰. <http://etiadpajohi.ir/article-1-2478-fa.html>
- جنابادی، ح. (۱۳۸۸). بررسی رابطه خودآگاهی هیجانی و کنترل تکانه از مولفه های هوش هیجانی با استعداد اعتیاد دانش آموزان پسر دوره ی متوسطه. *پژوهش نامه مطالعات روان شناسی تربیتی*، ۹، ۱۲-۱.
- حقدوست، ع. ا. و مسگرپور، ب. (۱۳۹۷). مطالعات اولیه و ثانویه. در ب. مسگرپور، و آ. شهروان، (ویراستاران). *مرور ساختارمند و متآنالیز: مفاهیم، کاربردها و محاسبات*. انتشارات گپ.
- خانه کشی، ع. خان محمدی اطاقسرا، ا. و ملکیان، ص. (۱۳۹۶). رابطه بی ثباتی هیجانی، رفتار جامعه پسند و پرخاشگری با آمادگی به اعتیاد دانش آموزان پسر مقطع متوسطه. *پژوهش های روان شناسی اجتماعی*، ۲۸، ۱۴۱-۱۲۳.
- خدابخش پیرکلانی، ر.، ملکی مجد، م. و رمضان ساعتچی، ل. (۱۳۹۷). پیش بینی آمادگی به اعتیاد بر اساس راهبردهای تنظیم هیجانی و سیستم های مغزی رفتاری در نوجوانان. *فصل نامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۵(۲)، ۱۱۸-۱۰۳.
- خدادادیان، م. ر.، کرمی، ج. و یزدانبخش، ی. (۱۳۹۸). پیش بینی استعداد اعتیاد بر اساس خودتنظیمی ارادی و تحول مثبت نوجوانی در دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر کرمانشاه. *اعتیاد پژوهی*، ۱۳(۵۴)، ۱۲۵-۱۰۹. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1986-fa.html>
- رضایی جمال جویی، ح. و همکاران. (۱۳۹۴). پیش بینی کاهش مصرف مواد در دانش آموزان دبیرستانی بر اساس دلبستگی به خدا، نگرش مذهبی، حمایت اجتماعی و هیجان خواهی. *روان شناسی و دین*، ۸(۲)، ۹۶-۷۹.
- زارعی، س. (۱۴۰۰). رابطه حالت بی حوصلگی با آمادگی اعتیاد در بین نوجوانان پسر: نقش تعدیل کنندگی بهزیستی معنوی. *اعتیاد پژوهی*، ۱۵(۵۹)، ۸۴-۶۵. <http://dx.doi.org/10.52547/etiadpajohi.15.59.65>
- ستایشی اظهاری، م.، میرزاحسینی، ح. و مینا محبی، ح. (۱۳۹۷). رابطه حمایت ادراک شده با آمادگی به اعتیاد و پریشانی روان شناختی با نقش میانجی گری احساس تنهایی در دانش آموزان. *اعتیاد پژوهی*، ۱۲(۴۶)، ۱۷۲-۱۵۷. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1458-fa.html>
- سلم آبادی، م.، سلیمی بجستانی، ح.، خیامی آبی، ح. و جوان، ر. (۱۳۹۴). سهم ابعاد فرسودگی تحصیلی، تابآوری و استرس ادراک شده در پیش بینی گرایش به اعتیاد دانش آموزان. *اعتیاد پژوهی*، ۹(۳۳)، ۳۹-۲۱. <http://etiadpajohi.ir/article-1-414-fa.html>
- سلیمانی، م.، میردیکوند، ف.، ویس کرمی، ح. و قره ویسی، س. (۱۳۹۷). نقش میانجی گرایانه ابراز وجود در ارتباط میان کارکرد خانواده و گرایش به اعتیاد. *اعتیاد پژوهی*، ۱۲(۵۰)، ۱۵۴-۱۳۷. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1936-fa.html>
- شریفی، ک. و محمدی، ف. (۱۳۹۴). حساسیت سامانه های مغزی رفتاری (BIS-BAS) در پیش بینی استعداد اعتیاد دانش آموزان. *رویش روان شناسی*، ۴(۱۲)، ۴۳-۵۰. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.2383353.1394.4.3.5.7>
- شیخ الاسلامی، ع.، کیانی، ا. ر.، احمدی، ش. و سلیمانی، ا. (۱۳۹۵). پیش بینی گرایش به مصرف مواد بر اساس سیستم های فعال ساز و بازدارنده ی رفتاری، انعطاف پذیری شناختی و تحمل آشفتگی در دانش آموزان. *اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۱۲۸-۱۰۹. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1227-fa.html>
- عینی، س.، ترابی، ن.، عبادی، م. و کرمانی، ع. (۱۳۹۹). پیش بینی گرایش به سوءمصرف مواد مخدر براساس خودبیبگانگی تحصیلی، هیجان های تحصیلی منفی و خودکارآمدی عمومی در دانش آموزان. *اعتیاد پژوهی*، ۱۴(۵۶)، ۱۰۰-۷۹. <http://dx.doi.org/10.29252/etiadpajohi.14.56.79>

- قلی زاده، م.، احمدی، ل.، و قلی زاده، ز. (۱۳۹۷). رابطه علی دل‌بستگی ناپیمن و هوش اخلاقی با آمادگی به اعتیاد با میانجی‌گری هیجان خواهی در دانش‌آموزان پسر. *اعتیادپژوهی*، ۱۲(۴۵)، ۲۸۰-۲۶۵. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1630-fa.html>
- قیصری، ز.، صاحب‌دل، ح.، و ابراهیم‌پور، م. (۱۴۰۰). مطالعه کیفی عوامل زمینه‌ساز خانوادگی و آموزشی رفتار پرخطر مصرف مواد در دانش‌آموزان. *اعتیادپژوهی*، ۱۵(۶۲)، ۲۴۴-۲۲۵. <http://etiadpajohi.ir/article-1-2576-fa.html>
- محمدخانی، ش.، و همکاران. (۱۳۸۶). بررسی اثر مستقیم و غیرمستقیم بازخورد نسبت به مصرف مواد، کانون کنترل و توانمندی‌های فردی و اجتماعی بر مصرف مواد در نوجوانان در معرض خطر. *روان‌شناسی معاصر*، ۲(۱)، ۱۲-۳.
- میرمهدی، ر.، و کریمی، ن. (۱۳۹۱). رابطه خودکارآمدی، برانگیختگی و مهارت‌های اجتماعی با سوء مصرف مواد. *روان‌شناسی تحولی روان‌شناسان ایرانی*، ۹(۳۳)، ۸۱-۷۳.
- نجفی‌چالستر، م.، عسکری، پ.، حیدرئی، ع.، دشت‌بزرگی، ز.، و حافظی، ف. (۱۴۰۰). اثربخشی آموزش تنظیم هیجان بر آمادگی به اعتیاد و هیجان طلبی در نوجوانان دارای والد وابسته به مواد. *اعتیادپژوهی*، ۱۵(۶۱)، ۱۸۱-۱۹۸. <http://etiadpajohi.ir/article-1-2506-fa.html>
- یاقوتی‌زرگر، ح.، و احمدی، ش. (۱۳۹۹). مدل یابی گرایش به مصرف مواد مخدر بر اساس هیجان خواهی با میانجی‌گری بدتنظیمی هیجان. *اعتیادپژوهی*، ۱۴(۵۷)، ۱۳۰-۱۱۵. <https://doi.org/10.29252/etiadpajohi.14.57.115>
- Andrade, A. L. M. & De Micheli, D. (2016). *Innovations in the Treatment of Substance Addiction*. New York: Springer International Publishing.
- Chen, P., & Jacobson, K. C. (2012). Developmental trajectories of substance use from early adolescence to young adulthood: gender and racial/ethnic differences. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 50(2), 154–163. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.05.013>
- Crone, E. A., & Achterberg, M. (2022). Prosocial development in adolescence. *Current opinion in psychology*, 44, 220-225. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.09.020>
- De Micheli, D., Andrade, A. L. M., Silva, E. A., & Souza-Formigoni, M. L. O. (2016). *Drug Abuse in Adolescence*. New York: Springer International Publishing.
- de Oliveira Pinheiro, B., Monezi Andrade, A. L., Lopes, F. M., Reichert, R. A., de Oliveira, W. A., da Silva, A., & De Micheli, D. (2022). Association between quality of life and risk behaviors in Brazilian adolescents: An exploratory study. *Journal of health psychology*, 27(2), 341–351. <https://doi.org/10.1177/1359105320953472>
- Dorison, C. A., Wang, K., Rees, V. W., Kawachi, I., Ericson, K., & Lerner, J. S. (2020). Sadness, but not all negative emotions, heightens addictive substance use. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117(2), 943–949. <https://doi.org/10.1073/pnas.1909888116>
- Essau, C. A. & Delfabbro, P. (2020). (Eds.). (2020). *Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment, and Treatment (Practical Resources for the Mental Health Professional)* (2th ed.). Academic Press.
- Foulkes, L., Leung, J. T., Fuhrmann, D., Knoll, L. J., & Blakemore, S. J. (2018). Age differences in the prosocial influence effect. *Developmental science*, 21(6), e12666. <https://doi.org/10.1111/desc.12666>
- King, K. M., Meehan, B. T., Trim, R. S., & Chassin, L. (2006). Substance use and academic outcomes: Synthesizing findings and future directions. *Addiction (Abingdon, England)*, 101(12), 1688–1689. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2006.01695.x>
- Monti, P. M., Miranda, R., Jr, Nixon, K., Sher, K. J., Swartzwelder, H. S., Tapert, S. F., White, A., & Crews, F. T. (2005). Adolescence: booze, brains, and behavior. *Alcoholism, clinical and experimental research*, 29(2), 207–220. <https://doi.org/10.1097/01.alc.0000153551.11000.f3>
- Perron, B., & Howard, M. (2009). Adolescent inhalant use, abuse and dependence. *Addiction*, 104(7), 1185–1192. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02557.x>
- Pirdehghan, A., Poor Rezaee, M., & Mirzababae, B. (2017). Epidemiology of Substance Abuse Among Iranian Adolescents (Yazd: 2014). *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 11(4), e3743. <https://doi.org/10.5812/ijpbs.3743>
- Preyde, M., Furtado, J., Head, S., & Long, D. (2020). Foundations of addictive problems in adolescents: Developmental and social factors. In C. A. Essau & P. H. Delfabbro (Eds.). *Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment, and Treatment* (pp. 3-17). Academic Press.
- Rakić, D. B., Rakić, B., Milošević, Z., & Nedeljković, I. (2014). The prevalence of substance use among adolescents and its correlation with social and demographic factors. *Vojnosanitetski pregled*, 71(5), 467–473.
- Ratner, B. (2009). The correlation coefficient: Its values range between +1/−1, or do they?. *Journal of Targeting Measurement and Analysis for Marketing*, 17, 139–142. <https://doi.org/10.1057/jt.2009.5>
- Singh, P., & Singh, A. (2022). Emotion Regulation Difficulties and Health-Risk Behaviours in Adolescents. *Behaviour Change*, 1-17. <https://doi.org/10.1017/bec.2022.5>
- Telzer, E. H., Fuligni, A. J., Lieberman, M. D., & Galván, A. (2013). Ventral striatum activation to prosocial rewards predicts longitudinal declines in adolescent risk taking. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 3, 45–52. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2012.08.004>
- van der Steur, S., Batalla, A., & Bossong, M. (2020). Factors moderating the association between cannabis use and psychosis risk: A systematic review. *Brain Sciences*, 10(2), 97. <https://doi.org/10.3390/brainsci10020097>

Risk and protective factors predicting substance use in Iranian adolescent boys

- Volkow, N. D., & Li, T. K. (2005). Drugs and alcohol: Treating and preventing abuse, addiction and their medical consequences. *Pharmacology & Therapeutics*, 108, 3–17. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2005.06.021>
- Weiss, N. H., Kiefer, R., Goncharenko, S., Raudales, A. M., Forkus, S. R., Schick, M. R., & Contractor, A. A. (2022). Emotion regulation and substance use: A meta-analysis. *Drug and alcohol dependence*, 230, 109131. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2021.109131>
- Whitesell, M., Bachand, A., Peel, J., & Brown, M. (2013). Familial, social, and individual factors contributing to risk for adolescent substance use. *Journal of addiction*, 2013, 579310. <https://doi.org/10.1155/2013/579310>
- Yamauchi, L. M., Andrade, A. L. M., Pinheiro, B. O., Enumo, S. R. F & De Micheli, D. (2019). social representation of the use of alcoholic beverages by adolescents. *HEALTH PSYCHOLOGY*, 36, e180098. <http://dx.doi.org/10.1590/1982-0275201936e180098>
- Zuquette, C. R., Opaleye, E. S., Feijó, M. R., Amato, T. C., Ferri, C. P., & Noto, A. R. (2019). Contributions of parenting styles and parental drunkenness to adolescent drinking. *Revista brasileira de psiquiatria (Sao Paulo, Brazil: 1999)*, 41(6), 511–517. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2018-0041>
- Zuquette, C. R. G. (2020). Clinical Behavioral Therapy for Adolescent Users of Substances. In A. L. M, Andrade & et al (Eds.). *Psychology of Substance Abuse* (pp. 301-314). Springer.